UDC 37.013.2
DOI https://doi.org/10.31470/2415-3729-2023-17-242-263

Peculiarities of Teaching the Course «Civic Education» in Ukraine (Since 2022)

Anatolii Shevchenko
Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theoretical and Legal Disciplines State Tax University
31 Universytetska Str., Irpin, Kyiv region
E-mail: shevchenko2757@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2663-9892

Sergiy Kudin
Doctor of Law, Professor, Professor, of the Department of Theoretical and Legal Disciplines State Tax University
31 Universytetska Str., Irpin, Kyiv region
E-mail: kudinsv1971@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1396-3212

Date of receipt of the article: April 25, 2023
Article accepted for publication: June 12, 2023

Особливості викладання курсу «Громадянська освіта» в Україні (з 2022 року)

Анатолій Євгенійович Шевченко
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін,
Державний податковий університет
м. Ірпінь, вул. Університетська, 31

Сергій Володимирович Кудін
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теоретико-правових дисциплін,
Державний податковий університет
м. Ірпінь, вул. Університетська, 31

Дата надходження статті: 25 квітня 2023 р.
Стаття прийнята до друку: 12 червня 2023 р.

Abstract

This article examines the peculiarities of teaching the «Civic Education» course in Ukraine, starting in 2022. **The results**. It has been proven that after mastering this educational discipline students of 10th grade of general secondary education institutions can acquire a valuable stock of knowledge at worldview, social science, political and legal, environmental, information and mass media levels, acquire knowledge about the main directions of European and international politics. It was found that, nevertheless, the curriculum of the academic discipline needs additions, which are related to the democratization of public life in Ukraine, the holding of democratic elections to the bodies of state power and local self-government in Ukraine in the period 2014-2021, the permanent armed aggression of Russia against Ukraine; the assistance to Ukraine by Western partners; the challenges of the present and the future. The changes and additions proposed by the authors of the article cover the theoretical foundations of the course, key competencies, principles of designing the course content, a list of basic concepts, the content of directions that form integrative civics knowledge. It is substantiated that the content of the educational subject can be improved thanks to the correction of sections and topics of the course program, which have a worldview and moral and ethical character (personality and its identity, socialization of personality, self-realization of a person). **Conclusions.** The need to make additions to the sections and topics necessary for the formation of an active citizen of Ukraine in the political and legal aspect (human rights and freedoms, democratic society and its values, civil society, rule of law, welfare state) has been established. The relevance of making additions to the content of the educational subject, which are directly related to the radical change in the living conditions of Ukrainian society in connection with Russia's war against Ukraine, is emphasized. It has been determined that such additions may refer to the sections about the person in the socio-

© *Анатолій Шевченко, Сергій Кудін*

cultural space, about the world of information and mass media, about Ukraine, Europe, the world.

Keywords: Ukraine, institutions of general secondary education, teaching, «Civic education», competences, knowledge, practical skills and abilities.

References

1. Kazanzhy, Z. (2021). Civic education is about competencies that help build a successful country. Retrieved from https:// life.pravda.com.ua/projects/hromadianska-osvita/ 2021/ 02/16/243780/ [in Ukrainian].

2. Civic education. Curriculum of an integrated course for 10th grade of secondary schools. Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv [in Ukrainian].

3. Concept for the development of civic education in Ukraine. Retrieved from https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/ 2015/05/ gromado.pdf [in Ukrainian].

4. The Ministry of Education and Science proposes for discussion a draft Strategy for the Development of Civic Education and an action plan for its implementation. Retrieved from https://lpnu.ua/news/mon-proponuie-dlia-obgovorennia-strategiiu-rozvytku-gromadianskoi-osvity [in Ukrainian].

5. Pometun, O. I., Remekh, T. O. (2018) «Civic Education» - a new course of high school: features of content and methodology. *Theory and methodology of forming civic competence of high school students in the conditions of innovative development of a modern gymnasium: abstracts of the All-Ukrainian scientific and practical conference* (pp. 6-16). Kyiv [in Ukrainian].

6. Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies. Council of Europe, 2016. Retrieved from https://rm.coe.int/16806ccc07 [in Ukrainian].

7. Recommendation 2006/962/EC of the European Parliament and of the Council on core competences for lifelong learning of

 © Anatolii Shevchenko, Sergiy Kudin

December 18, 2006. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text [in Ukrainian].

8. Topalova, S. (2018) Implementation of Civic Education in Ukrainian Schools: Competent Voters Are Forgotten. Retrieved from https://od.org.ua/uk/%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F/ [in Ukrainian].

9. Methodological recommendations for teaching civic education in the 2021/2022 school year. Retrieved from https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-pro-vykladannya-gromadyanskoyi-osvity-u-2021-2022-navchalnomu-rotsi/ [in Ukrainian].

10. Constitution of Ukraine of June 28, 1996. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

11. Markovska, M. (2018) Course «Civic Education» for 10th graders. Methods and areas of study. Retrieved from https://nus.org.ua/questions/kurs-gromadyanska-osvita-dlya-10-klasnykiv-metody-ta-napryamy-navchannya/ [in Ukrainian].

12. Civic education (integrated course). Program for 10th grade of secondary schools. Retrieved from https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/#google_vignette [in Ukrainian].

13. Gisem, O. O. & Martyniuk, O. O. (2018) «Civic Education» (integrated course, standard level): textbook for 10th grade of general secondary education institutions. Kharkiv : Ranok Publishing House [in Ukrainian].

14. Bakka, T. V., Margolina, L. V. & Meleshchenko, T. V. (2018) «Civic Education» (integrated course, standard level): textbook for 10th grade of general secondary education institutions. Kyiv: UOVC «Orion» [in Ukrainian].

© *Анатолій Шевченко, Сергій Кудін*

15. Verbytska, P., Volosheniuk, O., Horlenko, H. et al. (2018) «Civic Education» (integrated course, standard level): textbook for the 10th grade of general secondary education institutions. Kyiv : Litera Ltd. [in Ukrainian].

16. Klyuzko, K. & Kolesnyk, L. (2020). Civic education: the art of creating change. Kyiv : Komprint [in Ukrainian].

Вступ

Навчальний курс «Громадянська освіта», який на сьогодення викладається в Україні у 10-х класах закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), має достатньо довгу та непросту історію формування і впровадження в освітній процес. «Як освітній предмет громадянська освіта з'явилась в Україні на початку 2000-го року. Розробка першої концепції будувалася на основі прийнятої у 1999 році Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» (Казанжи, 2021).

На жаль, дана дисципліна так і не була запроваджена у ЗЗСО, а програми та навчальні посібники були рекомендовані як факультативний предмет. І лише з 2016-2017 рр. було узято курс на серйозну роботу щодо створення якісної програми з «Громадянської освіти», а також відповідних методичних матеріалів та навчальних посібників, які б враховували іноземний досвід. Розпочалась і підготовка вчителів.

Навчальна програма «Громадянська освіта» (інтегрований курс для 10-х класів) (далі – Програма) було укладено 24.11.2017 р., а чинною вона стала з 01.09.2018 р. (Громадянська освіта, 2017). Починаючи з 2018 р. почалась ґрунтовна робота над створенням доступних для сприйняття школярами підручників та навчальних посібників. Зокрема, у 2018-2020 рр. були написані підручники (за авторства О.О. Гісема та О.О. Мартинюк; Т.В. Бакка, Л.В. Марголіної, Т.В. Мелещенко; колективом авторів за редакцією П.В. Вербицької), створено важливий методичний матеріал (аналітичний звіт) (автори: К. Клюзко та Л. Колесник) тощо.

© Anatolii Shevchenko, Sergiy Kudin

Важливо, що Українська держава почала, хоч й із запізненням, опікуватися формуванням концептуальних засад, на яких би базувалось вивчення громадянської освіти. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. № 710 було схвалено Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018.). Крім того, Міністерство освіти і науки України ще у липні 2020 р. винесло на обговорення громадськості Стратегію розвитку громадянської освіти на період до 2030 р. (МОН пропонує для обговорення проект Стратегії розвитку громадянської освіти і план заходів щодо її реалізації. 2020.).

Проте, слід зазначити, що 2022 р. позначився для України війною, яку розв'язала Російська Федерація. А це вплинуло на кардинальні зміни у проведенні Україною як зовнішньої, так і внутрішньої політики, у тому числі – у сфері освіти. Вже очевидно, що потребують змін не тільки акти загальнодержавного значення, які визначають стан та перспективи розвитку громадянської освіти (перегляд згаданої Концепції, винесення на обговорення оновленої Стратегії розвитку громадянської освіти).

Безумовно, що зміни мають торкнутися основоположних засад курсу «Громадянська освіта», мети громадянської освіти, деяких компетентностей даної навчальної дисципліни, її змісту (принципів, очікуваних знань, напрямів), змісту навчального матеріалу (назва розділів, їх тематична спрямованість, зміст окремих тем) тощо.

Саме такі трансформативні зміни й обумовлюють особливості викладання курсу «Громадянська освіта» в Україні, починаючи з 2022 р.

Результати та їх обговорення

Як видно з навчальної програми курсу «Громадянська освіта», до основних засад вивчення даної дисципліни можна віднести фундаментальні цінності сучасного світу, на яких

ґрунтується філософія розробки курсу, освітня модель, теоретичні основи курсу, компетентнісний потенціал курсу, принципи конструювання змісту курсу, базові поняття громадянської освіти, очікувані результати вивчення курсу школярами та школярками.

Достатньо справедливим є те, що фундаментальними цінностями визначено демократію, свободу, повагу до прав людини, солідарність та участь (хоча цей перелік можна і потрібно було б розширити). Адже такі цінності є одночасно й важливими принципами, на яких базуються суспільства цивілізованого світу, вони покладені в основу функціонування державно-правової політики демократичних держав, до яких відноситься й Україна.

Задекларована Міністерством освіти і науки України освітня модель передбачає нові підходи і відхід від традиційної моделі освіти. Тому слід погодитися із О.І. Пометун та Т.О. Ремех, що «Традиційна модель освіти не може забезпечити освіту й виховання дійсно активних, поінформованих та відповідальних громадян, яких потребує сучасне демократичне суспільство. Необхідним є впровадження таких моделей навчання, які б не лише готували учнів до майбутнього життя, а й залучали їх під час навчання до розв'язання певних проблем суспільства і насамперед громади, одночасно забезпечуючи їх необхідними знаннями і практичними навичками» (Пометун, Ремех, 2018:8).

Очевидно, що новітня освітянська модель має ґрунтуватись на таких складових, які забезпечать формування громадянина України, який би: – розумів актуальні проблеми (України, українського суспільства, своєї громади, власні); – міг критично оцінювати багатоманітність світу; – на професійному рівні здійснювати креативне, компетентне і прагматичне реагування на виклики сьогодення. У цілому ж – не тільки стати активним учасником суспільних відносин, але й приймати важливу участь в їх формуванні та реалізації.

© Anatolii Shevchenko, Sergiy Kudin

Автори даної статті висловлюють думку, що освітня модель, запропонована як фундаментальна для вивчення курсу «Громадянська освіта», включає ряд компонентів, які дійсно можуть позитивно вплинути на реалізацію державної політики щодо формування активної особистості, індивідуально непересічного громадянина. Такими компонентами, що задекларовані Рамкою компетентностей для культури демократії Ради Європи, є: цінності, поведінкові установки, практичні навички, знання та їх критичне мислення (Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies. Council of Europe, 2016.).

Визначено, що теоретичні основи курсу складає сукупність філософських, психолого-педагогічних знань та практичних навичок і вмінь, необхідних для системного вивчення і вирішення суспільно-педагогічних проблем; методологічні принципи, що є підґрунтям для конструювання змісту, вибору форм і методів навчання; сучасні філософські, психолого-педагогічні й методичні підходи.

Думається, що такий підхід до формування теоретичних основ курсу не є достатньо вірним. Філософські знання є вузько-спеціалізованими і не розраховані на широкий загал школярів та школярок, тим більше – 10 класу, це – зарано. Краще говорити про знання, які формуються на базі ознайомлення школярів та школярок із знаннями, що послуговуються фундаментом для конструювання таких позицій: «Я в світі», «Світ і я», «Я й суспільство», «Я та держава», «Я і право», «Я і природа» тощо (тобто, з позицій світоглядних, які й формують власне «Я», безвідносно до філософських постулатів).

Слід погодитись із думкою З. Казанжи, що «Громадянська освіта – це набір не стільки знань, скільки компетенцій, які допомагають справлятися з викликами сучасності» (Казанжи, 2021). Тому звернемо увагу на компетентнісний потенціал курсу, запропонований його

розробниками. Серед ключових компетентностей пропонуються: спілкування державною (і рідною, в разі відмінності) мовами; спілкування іноземними мовами; математична компетентність; основні компетентності у природничих науках і технологіях; інформаційно-цифрова компетентність; уміння вчитися впродовж життя; ініціативність і підприємливість; соціальна та громадянська компетентності; обізнаність та самовираження у сфері культури; екологічна грамотність і здорове життя.

Деякі учені, аналітики, педагоги критично поставились до змістовної частини компонентів, які є складовими названих вище компетентностей. Так, існує Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 р., якою визначаються європейські еталонні рамки при визначенні компетенцій як набору знань, навичок та відношень, що стосуються ситуації. Основні компетенції – це ті, які необхідні всім громадянам для особистої реалізації та розвитку, активного громадянського життя, соціальної єдності та можливості працевлаштування (Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 р.).

Виходячи з аналізу даного документу, С. Топалова зазначає, що «Громадянські і соціальні вміння та знання, що стосуються усіх форм соціальної поведінки, є взаємно доповнюючими. Адже участь у соціальному та трудовому житті також базується на цінностях і нормах, важливих для суспільства. Участь у політичному демократичному процесі, в свою чергу, потребує знання і розуміння сучасних принципів організації життя суспільства… серед вмінь громадянського характеру окремо зазначається вміння брати конструктивну участь у виборах» (Топалова, 2018). Тому вона пропонує кардинально доопрацьовати Програму у трьох напрямках: 1. розширення формулювання мети і завдань,

© Anatolii Shevchenko, Sergiy Kudin

знань і вмінь за рахунок включення електоральної складової; 2. доповнення окремим розділом змісту програми; 3. включення до тем інших розділів питань, спрямованих на розширення знань про вибори і виборчий процес, вироблення навичок конструктивної і відповідальної участі у виборах.

Є й інші проблемні питання. Автори даної статті переконані у тому, що Рекомендації не є догмою закону, а є пропозиціями. Тому вважаємо, що до ключових компетентностей у Програму можна було б включити: – «основні компетентності у гуманітарних науках»; – враховуючи перманетно-підвищений рівень збройної агресії Російської Федерації проти України (починаючи з 2014 р.) – «протистояння усім формам агресії».

До основних принципів конструювання змісту курсу громадянської освіти для 10 класу її розробники віднесли: – забезпечення цілісності світоглядних знань та уявлень старшокласників, їхніх умінь та способів діяльності; - відповідність індивідуальним та віковим особливостям учнів; – формування ціннісних орієнтацій особистості та мотивації до активної громадянської діяльності; – врахування тенденцій і міжнародного досвіду громадянознавства (Громадянська освіта, 2017).

У цілому погоджуючись із таким формулюванням принципів, все ж слід додати, що останній принцип можна було б викласти у такій редакції: «врахування тенденцій розвитку українського і міжнародного досвіду громадянознавства». Підставою є те, що громадянознавство в Україні за більше, ніж 30 років, хоч і пройшло тернистий шлях, але безумовно, розвивалось; і цей досвід теж має бути покладений в основу принципів конструювання курсу громадянської освіти.

Також є ряд запитань і до переліку основних (базових) понять громадянської освіти, що пропонуються укладачами Програми. Такими визначаються: людина, особа,

громадянин, права людини, верховенство права, інклюзія, громадянське суспільство, громада, громадянська участь, демократія, держава, відповідальність. У цілому можна прийняти даний перелік; особливо приємно, що розробники звернули увагу на необхідність включення до нього поняття «інклюзія» (процес залучення все більшої кількості громадян в участі у функціонуванні суспільства). На це звертають особливу увагу в Міністерстві освіти і науки України. Так, в Методичних рекомендаціях про викладання громадянської освіти у 2021-2022 н.р. зазначається, що «надзвичайно актуальними є розвиток громадянської освіти й системна цілеспрямована робота по об'єднанню країни, розвитку міжрегіональних зв'язків, інтеграційних процесів і співпраці. Відповіддю на ці виклики може бути увага до регіональних особливостей та їхнє широке представлення у загальноукраїнському контексті, а також системний, інтегрований, компетентнісний підходи до ознайомлення з оточуючим середовищем та інклюзія у широкому сенсі цього слова» (Методичні рекомендації про викладання громадянської освіти у 2021/2022 навчальному році. 2021.).

Проте, враховуючи курс України на побудову соціальної та правової держави, що визначається у ст. 1 Конституції України (Конституція України від 28 червня 1996 р.), слід було б оперувати не поняттям «держава», а «соціальна, правова держава». Так само доречним є й змінити базове поняття «права людини» на «права, свободи та обов'язки людини і громадянина», адже розділ II Основного закону України містить саме таку назву.

Безперечно, що важливими засадничими показниками є очікувані результати вивчення курсу школярами. «Громадянська освіта», за словами М. Марковської, «Це інтегрований курс, який охоплює філософські, аксіологічні, політичні, правові, економічні, культурологічні, соціально-психологічні знання» (Марковська, 2018). Тому, на перший погляд, справедливим є те, що за задумом його розробників,

© Anatolii Shevchenko, Sergiy Kudin

зміст громадянської освіти передбачає інтеграцію соціально-гуманітарних знань із різних навчальних предметів та орієнтацію на розв'язання практичних проблем. Правда, не зовсім зрозуміло, як це корелюється із двома компетентностями, зазначеними у Програмі, і які явно не по'вязані із знаннями у гуманітарній сфері (математична компетентність та основні компетентності у природничих науках і технологіях). Очевидно, у цій частині Програма потребує відомого доопрацювання.

Як видно із тексту Програми, до основних очікуваних результатів зараховано певний перелік умінь та знань, які школярі та школярки отримають після опанування цього курсу. Можна погодитись, що такі уміння як-то: – критично мислити, визначати проблему та бачити шляхи її розв'язання; – аналізувати різні джерела інформації та аргументовувати власну думку; – вести конструктивний діалог, співпрацювати з іншими, знаходити компроміс, поважати думку інших, проявляти толерантність, емпатію; – реалізовувати свої права та захищати їх, допомагати іншим людям у захисті їхніх прав, – є вкрай важливими для громадян сучасної України, яка веде важку збройну боротьбу із Росією.

Разом з тим, не можемо цілком прийняти думку розробників курсу про зміст напрямів, які формують інтегративні громадянознавчі знання. Так, у переліку представлено морально-етичний, політико-правовий, економічний, екологічний та глобалізаційний, інформаційно-медійний та інтеркультурний напрями. По-перше, відсутній соціальний напрям, який би міг корелюватись із такою компетентністю як «соціальна та громадянська компетентності» (можливо, є сенс викласти політико-правовий напрям у такій редакції: «соціально-політичний та правовий»). По-друге, не ясно, чому екологічний та глобалізаційний напрями є об'єднані: адже глобалізація впливає не лише на природнє середовище, а є процесом

світоглядним, який охоплює всі «ніші» співіснування світового співтовариства: політичну, соціальну, економічну, інформаційну, екологічну, культурну тощо. По-третє, слід представити як окремий напрям знання щодо історично-цивілізаційної небезпеки провадження Росією агресивної політики проти України та інших держав світу (як приклад, можемо навести такі назви: «цивілізаційний» або «цивілізаційно-історичний»).

Зміст навчального матеріалу в ідеальному процесі має бути необхідним компонентом та завершальною стадією реалізації основних засад курсу. Приємно, що розробники даної навчальної дисципліни постарались, і в основному, добились результату. Безперечно, що справедливою є теза: «Навчання громадянській освіті старшокласників/старшокласниць спрямоване на реалізацію загальної мети середньої освіти, що сформульована у концепції Нової української школи. Вона полягає у розвитку та соціалізації особистості, формуванні її національної самосвідомості, громадянської позиції, загальної культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних навичок, навичок життєзабезпечення та професійних якостей» (Громадянська освіта (інтегрований курс), 2017).

У змісті програми пропонуються для школярів та школярок 10 класів такі розділи: особистість та ідентичність, права і свободи людини, людина в соціокультурному просторі, демократичне суспільство та його цінності, світ інформації та мас-медіа, взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту, Україна, Європа, світ.

Приємно, що українські фахівці постарались, і упродовж нетривалого часу видали ряд підручників/посібників, які ідентично віддзеркалюють змістовну частину навчального матеріалу курсу, його розділи та тематику. Такими, зокрема, є підручники (за авторства О.О. Гісема та О.О. Мартинюк (Гісем О. О.,

© Anatolii Shevchenko, Sergiy Kudin

Мартинюк О. О., 2018); Т.В. Бакка, Л.В. Марголіної, Т.В. Мелещенко (Бакка Т. В., Марголіна Л. В., Мелещенко Т. В., 2018); колективом авторів за редакцією П.В. Вербицької («Громадянська освіта» (інтегрований курс, рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти, 2018)), методичний матеріал (аналітичний звіт) (автори: К. Клюзко та Л. Колесник (Клюзко К., Колесник Л., 2020) тощо).

Разом з тим, у деяких фахівців виникало ряд критичних зауважень до назв окремих розділів, а також їх тематики та змістовного наповнення тем. Зокрема, С. Топалова вважає, що Програма повністю не включає електорального, спрямованого на виховання електоральної культури і формування електоральної компетентності (Топалова, 2018). Вона зазначає, що окремого розділу, присвяченого формуванню виборчої грамотності і культури, немає. Тому доцільно, на її думку, проаналізувати зміст програмних розділів з точки зору наявності окремих тем чи питань, хоча б опосередковано спрямованих на вирішення цього завдання. Нею ж запропоновано виключити Розділ 6 «Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту», так як частина тем цього розділу – теми з курсу економічної теорії, які фактично взагалі не стосуються громадянської освіти. Інші, лише за умови суттєвого доопрацювання і подання матеріалу саме у громадянському контексті, можуть бути включені до курсу з громадянської освіти. С. Топалова скаржиться й на те, що в інших розділах є лише епізодична згадка про інститут виборів; відсутнє «порівняння ролі виборів і особливостей виборчого процесу у демократичних та недемократичних країнах з акцентуванням уваги на проблемах компетентності виборців» (Топалова, 2018).

Не вдаючись у масштабну дискусію щодо піднятої С. Топаловою проблеми, слід визнати, що у багатьох висловлених нею аргументах є сенс. Так, особливо важливо підтримати думку фахівця про необхідність порівняльного

аналізу виборів у державах, де панують демократичний або антидемократичний режими. Це необхідно задля:

– набуття школярами та школярками необхідних знань про природу одного з елементів формування у державі демократичного устрою або виникнення авторитарного чи тоталітарного режимів, особливо у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України;

– підвищення рівня політико-правової грамотності і загальної та правової культури старшокласників;

– допомоги молодому поколінню у визначенні ними їх світоглядних установок й орієнтирів, що мають базуватись на загальнолюдських цінностях, одними з яких є демократія, верховенство права, які й закладають фундамент формування правової держави та громадянського суспільства.

У авторів даної статті також є кілька пропозицій щодо удосконалення змісту навчального предмету «Громадянська освіта». Ми їх можемо поділити (умовно) на ті, які мають світоглядний та морально-етичний контекст, ті, які є необхідними для формування у політико-правовому аспекті активного громадянина України, та ті, які пов'язані безпосередньо із кардинальною зміною умов життя українського соціуму у зв'язку із війною Росії проти України.

Серед пропозицій, які мають світоглядний та морально-етичний контекст, виділяємо:

1. Розділ 1. Особистість та її ідентичність. До теми 1. Що таке ідентичність? варто внести доповнення і включити таке поняття як «морально-етичні принципи співжиття у сучасному соціумі», адже моральність та етика є невід'ємною складовою загальної культури громадянина; їх зміст обов'язково впливає й на світоглядні установки сучасної молоді.

2. Розділ 1. Особистість та її ідентичність. У темі 2. Соціалізація особистості слід було б акцентувати увагу не тільки на соціалізації та партнерських стосунках в сім'ї. Слід враховувати й те, що українське суспільство є

© Anatolii Shevchenko, Sergiy Kudin

«традиційним», має історично-визначений елемент родинності; тому пропонується доповнити дану тему наступними змістовними елементами: «Соціалізація в родині та сім'ї», «Партнерські стосунки в родині та сім'ї».

3. Розділ 1. Особистість та її ідентичність. У темі 3. Самореалізація людини варто уточнити: в якому середовищі відбувається самореалізація людини. Думається, що самореалізація українського молодого школяра та школярки може бути здійснена у сім'ї, родині, громаді, суспільстві, нарешті – європейському та міжнародному співтоваристві.

Пропозиції, які є необхідними для формування у політико-правовому аспекті активного громадянина України, є наступні:

1. Розділ 2. Права і свободи людини пропонуємо назвати «Права і свободи людини і громадянина», так як серед різних видів прав виділяють політичні права, які належать саме громадянам даної держави. Відповідно, до змісту тем 2, 3, 5 варто було б внести відповідні доповнення.

2. Розділ 4. Демократичне суспільство та його цінності. У даному розділі слід було б більше уваги приділити поняттю «правова держава» (згадка про неї є лише у темі 2. Громадянське суспільство), а також «соціальна держава». По перше, про це зазначається, як говорилось вище, у ст. 1 Конституції України, по-друге, фундаментальними цінностями демократичного суспільства саме і є правова держава, соціальна держава, громадянське суспільство. Тому варто було б включити до даного розділу окремі теми: «Правова держава». «Соціальна держава».

Низка пропозицій авторів даної статті пов'язані безпосередньо із кардинальною зміною умов життя українського соціуму у зв'язку із війною Росії проти України. Серед них ми виділяємо:

1. Розділ 3. Людина в соціокультурному просторі. До теми 3. Стереотипи та упередження. Дискримінація. Конфлікти внести такі зміни і доповнення:

а) замість «Толерантність та інклюзія» включити «Толерантність, інклюзія та агресія»;

б) після «Поняття конфлікту та його види» включити як особливий різновид агресії «Поняття збройної агресії»;

в) після «Способи подолання конфліктів» включити «Способи, засоби і умови протистояння збройній агресії».

2. Розділ 5. Світ інформації та мас-медіа. У темі 3. Маніпулятивний вплив медіа варто було її змістовну частину «Що таке «мова ворожнечі», і як її розпізнати» викласти у такій редакції «Що таке «мова ворожнечі», як її розпізнати та протистояти».

3. Розділ 7. Україна, Європа, світ. Даний розділ пропонуємо назвати «Україна та її місце в європейській цивілізації. Україна і світ». Підставою є те, що Україна в історичному аспекті споконвічно була передовим форпостом захисту народів та країн Європи від руйнівною, імперсько-загарбницької політики Росії (якби в різні часи вона не називалась: Володимиро-Суздальське князівство, Московське князівство чи царство, Російська імперія, Радянська Росія, Російська Федерація). Відповідно, пропонуємо доповнити даний розділ такою темою 1 «Цивілізація» із наступним змістом: Поняття цивілізації. ЇЇ види. Західна та східна цивілізації. Історичне протистояння України не-цивілізації. Місце України в цивілізованому світі.

4. Розділ 7. Україна та її місце в європейській цивілізації. Україна і світ. За такою новою назвою пропонуємо до теми 2. Інтеграція та глобалізація (за новим переліком) внести такі доповнення:

а) після «Види та форми сучасної міграції» зазначити «Поняття внутрішніх переселенців»;

б) після «Поняття внутрішніх переселенців» відобразити «Біженці».

До теми 3. Міжнародні відносини та міжнародне право після «Урядові і неурядові міжнародні організації» виокремити «НАТО. Її роль у підтримці України в протистоянні збройній агресії Російської Федерації».

© Anatolii Shevchenko, Sergiy Kudin

До теми 4. Україна – член європейського та світового співтовариства після «Угода про асоціацію Україна – ЄС» зазначити «Поняття санкційної політики Європейської Союзу» та «Роль країн Європейського Союзу у забезпеченні миру в Україні».

Висновки

У результаті проведеного дослідження автори даної статті дійшли таких висновків:

1. Курс «Громадянська освіта», який викладається у 10 класах закладів загальної середньої освіти, є не тільки бажаний, але й просто необхідний. Школярі та школярки після його опанування при якісній методиці його викладання можуть здобути цінний запас знань на таких рівнях, як-то: світоглядний, суспільствознавчий, політико-правовий, екологічний, інформаційний та мас-медійний. Набуваються знання і щодо основних напрямів європейської та міжнародної політики. Разом із знаннями учні 10 класів отримують відповідні, що корегуються із знаннями, практичні уміння та навички, головне – оволодівають компетентностями, які зазначені у Програмі навчальної дисципліни.
2. Проте, ми звертаємо увагу на те, що деякі положення даної Програми потребують доопрацювання. Зокрема, це стосується основних засад та очікуваних результатів курсу «Громадянська освіта» та змісту навчального матеріалу предмету.

Актуалізація внесення змін і доповнень пов'язана із низкою чинників внутрішнього та зовнішнього характеру:

– демократизацією суспільного життя в Україні, починаючи з 2014 року;

– проведенням демократичних виборів в Україні органів державної влади та місцевого самоврядування у період 2014 – 2021 рр.,

– перманентною збройною агресією Російської Федерації проти України;

– допомогою Україні західними партнерами;
– викликами сьогодення та майбутнього.

Запропоновані зміни і доповнення охоплюють теоретичні основи курсу (у частині їх розширення знаннями світоглядного характеру), ключові компетентності (висловлена думка щодо їх доповнення такими як «основні компетентності у гуманітарних науках» та «протистояння усім формам агресії»), принципи конструювання змісту курсу (врахувати не тільки міжнародний, але й український досвід громаднознавства), перелік основних понять (варто оперувати такими базовими поняттями як «соціальна, правова держава», «права, свободи та обов'язки людини і громадянина»), зміст напрямів, які формують інтегративні громадянознавчі знання (до змісту слід було б додати соціальний та цивілізаційно-історичний напрями та більш чітко визначити екологічний та глобалізаційний), зміст навчального предмету (пропозиції мають світоглядний та морально-етичний контекст; які є необхідними для формування у політико-правовому аспекті активного громадянина України; які пов'язані безпосередньо із кардинальною зміною умов життя українського соціуму у зв'язку із війною Росії проти України).

Література

1. Казанжи З. Громадянська освіта – це про компетенції, які допомагають будувати успішну країну. 2021. URL: https://life.pravda.com.ua/projects/hromadianska-osvita/ 2021/02/16/243780/ (Дата звернення 28.06.2023 р.)

2. Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів. 2017. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv (Дата звернення 28.06.2023 р.)

3. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. 2018. URL: https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/ 2015/05/gromado.pdf (Дата звернення 20.04.2023 р.)

© Anatolii Shevchenko, Sergiy Kudin

4. МОН пропонує для обговорення проект Стратегії розвитку громадянської освіти і план заходів щодо її реалізації. 2020. URL: https://lpnu.ua/news/mon-proponuie-dlia-obgovorennia-strategiiu-rozvytku-gromadianskoi-osvity (Дата звернення 20.04.2023 р.)

5. Пометун О. І., Ремех Т. О. «Громадянська освіта» – новий курс старшої школи: особливості змісту і методики. *Теорія і методика формування громадянської компетентності старшокласників в умовах інноваційного розвитку сучасної гімназії : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ,* 18 жовтня 2018 р. С. 6–16.

6. Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies. Council of Europe, 2016. URL: https://rm.coe.int/16806ccc07**.**

7. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text (Дата звернення 20.04.2023 р.)

8. Топалова С. Впровадження громадянської освіти в українській школі: про компетентного виборця забули. 2018. URL: https://od.org.ua/uk/%D0%B2%D0% BD%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F/ (Дата звернення 20.04.2023 р.)

9. Методичні рекомендації про викладання громадянської освіти у 2021/2022 навчальному році. 2021. URL: https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-pro-vykladannya-gromadyanskoyi-osvity-u-2021-2022-navchalnomu-rotsi/ (Дата звернення 28.06.2023 р.)

10. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (Дата звернення 20.04.2023 р.)

11. Марковська М. Курс «Громадянська освіта» для 10-класників. Методи та напрями навчання. 2018. URL: https://nus.org.ua/questions/kurs-gromadyanska-osvita-dlya-10-klasnykiv-metody-ta-napryamy-navchannya/ (Дата звернення 28.06.2023 р.)

12. Громадянська освіта (інтегрований курс). Програма для 10-х класів ЗНЗ. 2017. URL: https://osvita.ua/ school/ program/ program-10-11/58875/#google_vignette (Дата звернення 20.04.2023 р.)

13. Гісем О. О., Мартинюк О. О. «Громадянська освіта» (інтегрований курс, рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 192 с.

14. Бакка Т. В., Марголіна Л. В., Мелещенко Т. В. «Громадянська освіта» (інтегрований курс, рівень стандарту): підруч. для 10 класів закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. 240 с.

15. «Громадянська освіта» (інтегрований курс, рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / П. В. Вербицька, О. В. Волошенюк, Г. О. Горленко та ін. Київ : Літера ЛТД, 2018. 224 с.

16. Клюзко К., Колесник Л. Громадянська освіта: мистецтво творити зміни. Київ : Компринт, 2020. 74 с.

Шевченко А.Є., Кудін С.В.

Особливості викладання курсу «Громадянська освіта» в Україні (з 2022 року)

Анотація

У статті розглядаються особливості викладання курсу «Громадянська освіта» в Україні, починаючи з 2022 року.

© Anatolii Shevchenko, Sergiy Kudin

Доведено, що після опанування цієї навчальної дисципліни учні 10 класу закладів загальної середньої освіти можуть набути цінного запасу знань на світоглядному, суспільствознавчому, політико-правовому, екологічному, інформаційно-мас-медійному рівнях, отримати знання про основні напрями європейської та міжнародної політики. З'ясовано, що все ж таки програма навчальної дисципліни потребує доповнень, які пов'язані з демократизацією суспільного життя в Україні, проведенням демократичних виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні у період 2014 - 2021 рр., перманентною збройною агресією Росії проти України; допомогою Україні з боку західних партнерів; викликами сьогодення та майбутнього. Запропоновані авторами статті зміни та доповнення стосуються теоретичних засад курсу, ключових компетентностей, принципів конструювання змісту курсу, переліку базових понять, змісту напрямів, що формують інтегративні громадянські знання. Обґрунтовано, що зміст навчального предмета може бути вдосконалений завдяки корекції розділів і тем програми курсу, які мають світоглядний і морально-етичний характер (особистість та її ідентичність, соціалізація особистості, самореалізація людини). Встановлено необхідність внесення доповнень до розділів і тем, необхідних для формування активного громадянина України в політико-правовому аспекті (права і свободи людини, демократичне суспільство та його цінності, громадянське суспільство, правова держава, соціальна держава). Наголошено на актуальності внесення до змісту навчального предмета доповнень, які безпосередньо пов'язані з докорінною зміною умов життя українського суспільства у зв'язку з війною Росії проти України. Визначено, що такі доповнення можуть стосуватися розділів про людину в соціокультурному просторі, про світ інформації та мас-медіа, про Україну, Європу, світ.

Ключові слова: Україна, заклади загальної середньої освіти, викладання, «Громадянська освіта», компетенції, знання, практичні навички та вміння.